

С.А.Макарчук

НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
ЗА ПЕРЕПИСОМ 1931 року

Спочатку в українському суспільно-політичному житті 20-х років, а згодом у науковій літературі землі в переважно українським населенням, у 1918-1920 рр. завойовані Польською державою, одержали історико-геог. фічну політичну назву Західної України. У міжнародно-правовому відношенні ці землі були визнані за Польшею попередніми частковими угодами і санкціями держав Антанти від 25 червня, 19 вересня та 21 листопада 1919 р., що схвалювали польську окупацію Східної Галичини строком на 25 років, Ризькою мирною угодою від 18 березня 1919 р. між Польською республікою та радянськими республіками Україною і Росією, котра, як відомо, впливала з лєнінської концепції пріоритету в зовнішній політиці справи соціалізму над національними інтересами. Остаточнo практично беззастережно "всі права суверена" на західноукраїнські землі визнала за Польщею Рада послів держав Антанти 15 березня 1923 р. Рішення Ради скріпили своїми підписами Р.Пуанкаре /Франція/, Е.Філіппо /Великобританія/, Р.Авезанна /Італія/, М.Матсуда /Японія/.

Встановлення за допомогою світових імперіалістичних хижаків польського політичного панування на західноукраїнських землях, якого український народ ніколи не визнавав, стало одним з найважли-

© Макарчук С.А., 1993

ліших об'єктивних факторів демографічного розвитку краю. Насамперед, в умовах Польської міжвоєнної держави занепадало економічне життя. Із прикладом, на її території обсяг промислового виробництва у 1928 р. /після тимчасового промислового піднесення 1924-1926 рр./ досяг лише 30 % того, яким він був 1913 р., а до 1937 р. ще впав - до 73 %. Навіть лідер Польської партії національної демократії і відомий політичний діяч професор Станіслав Грабський вже у 1938 р. констатував глибокий господарський занепад Польщі, найнижчі в Європі /в розрахунку на душу населення/ показники промислової продукції, так само прибуток з одного гектара землі, надой молока від корови, торговельний обіг і в акордоні. "Навіть Болгарія, Литва, Югославія, Румунія нас обігнали", - писав цей політик [14, с.41-43]. Для Західної України стагнація і занепад були ще болючішими. Значно скоротився видобуток нафти у Бориславсько-Дрогобицькому окрузі, майже припинилося спорудження адміністративно-громадських і житлових будинків у Львові, застій переживало міське господарство, зменшувались обсяги виробництва продукції будівельної, металобробної, ларкової та інших галузей. А звідси - безробіття, соціальні конфлікти в місті і на селі.

Сильний вплив на народонаселення краю, зокрема на його національний склад, робила урядова політика в галузі управління, школи, культури, мови, еміграції, євєдництва та ін. Втілення у життя відомого "Кейт Гравенкі" в 1924 р. призвело до того, що вже у 1934/35 навч. р. у всій Польщі закінчилися всього 457 шкіл з українською мовою навчання [1, ч.7-8, с.108]. У цих навчалося лише 5 % дітей української національності. Ще 27 % українських дітей вчилися у так званих утравістичних /мішаних за мовою навчання школах/, а 68 % - у польських школах [2, ч.1-IV, с.69]. Школа, структура управління, польське армія сприяли асиміляції. Воснована і цивільна сільськогосподарська колонізація в Західній Україні вихідцями з етнічно польських земель механічним чином змінювала чисельні пропорції між національностями. Як на Волині, так і в Галичині різко збільшилася кількість однопонаціональних польських поселень-осад /колоній/. Так, у Дубнівському повіті виникло сім нових польських осад, Кременецькому - 29, Рівненському - 12 військових і 12 цивільних, Горохівському - п'ять військових, Львівському - три, Луцькому - шість військових і дев'ять цивільних, Сарненському - шість цивільних, Володимирському - п'ять військових і шість цивільних, Здолбунівському - п'ять цивільних осад. Більшість цих військових поселень отримали політичні незви гану Воля Пилсудського, Пилсудчанка, Вітусове, Сенкевіче, Мосціце, Міцкевіче і под. [7, ф.231, оп.1, спр.3034, арк. 3-IV].

Сотні нових польських поселень з приїшлим населенням з"явилися також у Галичині: у Тлумацькому повіті – вісім, Городенківському – шість, Надвірнянському – вісім, Рогатинському – понад десять і т.д. Незважаючи на це, основна маса польського сільського населення в Західній Україні проживала у змішаних з українцями селах. Єврейське населення приблизно на 70 % проживало в містах і містечках: у Волинському воєводстві – на 59,65 %, Станіславському – 73,57 %, Тернопільському – 70,28 %, Львівському – 75,30 % [4, ф.2, оп.1, спр.54, арк. 315; оп.7, спр.39, арк.1-28].

Не на користь українцям в Західній Україні була еміграційна політика уряду. Суть її зводилася до заохочення на еміграцію української і єврейської частини населення і отримання польської. "Добро Польської держави, – зазначалося в листі Спілки громадських організацій опіки над емігрантами до Львівського воєводи у 1937 р., – вимагає, щоб направляти на еміграцію, з одного боку, єврейське населення, а з другого – руське і українське населення, а польське населення – лише в межах необхідних нужд" [5, ф.1, оп.34, спр.3293, арк. 4, 8, 9]. І хоч загалом українська еміграція протягом міжвоєнного двадцятиріччя була меншою, ніж на початку століття за нашими підрахунками, вона все ж становила 220 тис. чол. З урахуванням рееміграції – близько 45 тис. – еміграційний вплив українців із Західної України становив за 20 років близько 175 тис. чол.

З впевненістю можна припустити, що на результатах перепису позначилися також тенденційні принципи його проведення. На відміну від 1921 р., коли перепис фіксував національну приналежність і релігію, у 1931 р. враховувалася рідна мова і релігія. Це було зроблено з певним політичним прицілом. У переписних анкетах для визначення рідної мови українців було запропоновано фіксувати українську мову / *język ukraiński* /, руську / *język ruski* / а на Поліссі – "тутейшу" / *język tutejszy* /. В період підготовки до проведення перепису керівник державного перепису Раймонд Булевський пояснював впровадження терміну "руська мова" прагненням не образити національних почуттів "старорусинів" і тим, що термін "український" почав вживатися недавно. Він же запевнив: такий поділ мови одного народу не буде перенесений і практику визначення національної ситуації у "Східній Малопольщі" [10, 1932, № I, с.6]. Насправді, у наступній статистичній літературі, в публіцистиці дані про рідну мову в Західній Україні подавалися

линську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську і Тернопільську області. У 1931 р. тут проживало 7071212 чол., з них на українців припадало 63,34 %, поляків - 24,46 %, євреїв - 10,15 %, на інші національності - 2,05 %.

Помітними були великі розбіжності у ступені урбанізації національностей та їхній соціальній структурі. У Волинському воєводстві в містах проживало 12,11 % населення. Галичині - 22,61 %. Чисельність населення Львова досягла 312231 чол., Станіслава - 89960. Перемишля - 51038, Борислава - 41496, Рівного - 40612, Тернополя - 35644, Луцька - 35554, Коломиї - 33788, Дрогобича - 32261, Стрия - 30491 чол. Далі йшли міста Ковель /27677/, Володимир /24591/, Самбір /21923/, Кременець /19877/. Греко-католики у містах Галичини /без Львова/ становили 29,34 %, римо-католики /без Львова/ - 30,9. У Львові ж римо-католиків було 50,44 %.

Внаслідок цілеспрямованої національної політики чисельність українців у Львові, хоч і досягла 49747 чол., порівняно впала / 15, 93 %/. Найбільшу частку населення українці становили в Перемишлі.

На православне населення волинських міст припадало 23,48 % /в тому числі 41 тис. українців і 13,5 тис. росіян/, римо-католицьке - 25,27 %.

Відносна більшість міського населення належала євреям, котрі були найбільш урбанізованими. Дб порівняно високо урбанізованих належали також росіяни, 54 % яких проживало в містах.

Значними були розбіжності у соціальній структурі. В Галичині греко-католики на 88,7 % належали до сільськогосподарського населення. На прибутки в промисловості і ремеслах проживало 5,8 %, від роботи в торгівлі, транспорті і комерціях - 0,8 %, від громадської діяльності, освіти і культури - 2,1 %, як домашньої прислуги - 1,1 %.

Серед поляків сільськогосподарське населення становило 68,9 %, промислово-ремісничє - 12,4 %, сфери громадської діяльності, культури і освіти - 9,3 %.

Різко виділялась за соціальною структурою єврейська частина населення. Дещо 9,6 % євреїв були зайняті у сільськогосподарському виробництві, в промисловості і ремеслі - 30 %, в торгівлі, на транспорті і комунікаціях - 4,8 %, у сфері громадської діяльності, освіти і культури - 7,8 %.

Водночас у класовій структурі українського зайнятого населення як у сфері сільського господарства, так і промисловості, найбільш виразно виявлялися капіталістичні риси. Так, в 654 тис. найманих сільськогосподарських робітників Тернопільського, Станіславського і Львівського воєводств, включаючи і західні, польські повіти останнього, на греко-католиків припадало 328,8 тис., або 50,35 %. Серед 77 тис. греко-католиків тих же воєводств, зайнятих у промисловості і ремеслах, 44,3 тис. /57,5 %/ були найманими робітниками. Серед 108,8 тис. римо-католиків, які працювали в промисловості та ремеслах, найманих робітників налічувалося 57,7 тис. /53,1 %/, з 67,4 тис. євреїв - лише 23 тис. робітників /34,1 %/ [9, № 1-2, с.16, 20, 38]. Якщо припустити, що в числі 31 тис. найманих робітників промисловості та ремесел західних польських повітів [13, с.84-88] співвідношення робітників трьох релігій відповідало загальному співвідношенню робітників і населення цих релігій у межах трьох воєводств і змінювати одержані пропорційні числа, тоді за переписом 1931 року матимемо такий національно-релігійний склад найманих робітників історичної Галичини /Східної Галичини за австрійських часів/: 30,7 тис. поляків /32,62 %/, 42,6 тис. українців /45,27 %/ і 20,8 тис. євреїв /22,10 %/. Найбільше українців було зайнято в деревообробній промисловості, другим за чисельністю загоном українських робітників були кравці, третім - будівельники. Українські робітники ступалися польсьам за своєю чисельністю на найбільших підприємствах, але значно випереджали за цим показником єврейських робітників. Так, на підприємствах I-III категорій /найбільших/ римо-католики становили 48,5 %, а греко-католики - 42,8 %, тоді як євреї - лише 6,8 % [9, с.27-29].

Домінуюче становище поляків серед робітників великої промисловості було зумовлене реакційністю національної політики польського уряду, який рішуче обмежував прийом робітників непольської національності на роботу в державні оборонні, залізничні, поліграфічні та інші підприємства. З цих міркувань вже на початку 20-х років з підприємств нафтової промисловості Борзлава було звільнено 1000 робітників, та 800 українців було звільнено з роботи на залізниці [8, ф.6, оп.1, спр. 16, арк.87]. На ряді великих державних підприємств працювали майже виключно поляки. Яскравою ілюстрацією цього був Стрийський паровозо-вагоноремонтний завод, на якому восени 1939 р. із 845 працюючих поляки становили 91 %, українці - 7 % і зовсім не було євреїв [4, ф. 5003, оп.1, спр. 10, арк. 10, 36].

Та незважаючи на різні соціальні обмеження для українців з боку органів влади, для української частини населення, тим не менше, були характерними значні темпи соціального розвитку. При середньому зростанні за період між переписами зайнятого в промисловості населення трьох галицьких воєводств на 61,2 % кількість греко-католиків збільшилась на 87,4 %, а категорія промислових робітників /греко-католиків/ – навіть на 103,5 % при середньому зростанні на 75,7 %. Відносна частка українців серед промислового населення постійно збільшувалася. Різні урядові перепони і заборони не могли стримати соціального розвитку українського етносу в напрямку буржуазної структури суспільства.

Таким чином, за національним складом населення Західна Україна була переважно українською етнічною територією. При цьому українці /в Галичині – за релігійною ознакою, на Волині – за мовою/ становили абсолютну більшість населення у всіх повітах, за винятком етнічно пограничного Ярославського повіту. Поляки мали абсолютну більшість у місті Львові, називали його "одним з найкращих польських міст" [15, с.246], але вже у Львівському приміському повіті вони більшості не мали. Польське населення Львова виступало свого роду етнічною колонією в оточенні українського моря. Таким же було становище поляків в ряді інших міст. В той же час українці у Львові становили меншість /15,93 %/. Та Львів не тільки продовжував залишатися, за образом висловом І.Френка, "серцем руського народу" [3, с.117] для Галичини, а й став виконувати цю роль для всієї Західної України. Тут був центр західноукраїнського політичного життя, зосереджувалися головні сили української наукової і громадської думки, літератури, мистецтва. Львівська українська преса /"Громадський голос", "Діло", "Сель-Роб", "Сила", "Світло", "Гарт", "Новий час", "Рідна школа", "Рідна мова", "Літопис Червоної Калани" та ін./ доходила до найдальших волинських і гучульських сіл. Порівняно прогресивну, національно-усвідомлюючу функцію виконували греко-католицькі храми, що навіть своїм архітектурним стилем надавали місту українського характеру.

Незаперечним є факт, що за національним складом населення Західна Волинь, що її відносили до "східних земель" офіційна польська політика, і так зване "Малопольща Східна" /якраз українська Східна Галичина/ в 30-х роках ХХ ст. були українськими. Всу-переч офіційній польській пропаганді в народних і зах Західної

України постійно стверджувалась віра в неминучість національного визволення народу і утвердження української національної державності.

І. В е л и к а н о в и ч Д. Цікільна політика супроти українців // Рідна школа. 1936. 2. За зміну Lex Grabski // Рідна школа. 1937. 3. Ф р а н к о Іван. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провалити наші людські видавництва // Зібрання творів; У 50 т. К.. 1986. Т.4^а. С.192. 4. Державний архів Івано-Франківської області. 5. Державний архів Львівської області. 6. Державний архів Львівської області. Фонди партархіву. 7. Державний архів Тернопільської області. 8. Центральний державний історичний архів України у м.Львові. Фонди партархіву. 9. Aland .. Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród ludności trzech województw południowo-wschodnich //Sprawy Narodowościowe 1939. 10. В у л е в с к і К. Kwestia narodowościowa w programie drugiego spisu ludności Rzeczypospolitej Polskiej //Sprawy Narodowościowe, 1939. II. С і с н о с к а - P e t r a 2 у с к а 2. Kolonie niemieckie i czeskie na Wołyniu //Rocznik Ziemi Wschodnich, Warszawa, 1939. 12. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Polska / Dane skrócone/. Warszawa 1937. S. XXXV/82. 13. Drugi powszechny spis.... T. 68. Województwo Lwowskie. Warszawa, 1938. s. XXVIII/ 450. 14. G r o b s k i S. K lepszej Polsce. Warszawa, 1938. 15. Stosunki lwowskie // Biuletyn polsko-ukraiński. 1936. № 24.